

opettamisen filosofia

Gaarder filosofisen ihmettelyn rajoilla

Jostein Gaarder, *Pasianssimysteerio*.
Suom. Katriina Savolainen. Tammi, Helsinki
1995 (alkuteos 1991). 356 s.

Ainakin aikuisen näkökulmasta Jostein Gaarderin *Pasianssimysteeriossa* on kaikki "laadukkaan" nuortenkirjan ainekset: paitsi että kirjassa on toimintaa ja seikkailua, siinä pohditaan syvällisiä kysymyksiä, kuten ihmisen alkuperää, maailman syntyä ja ihmisen paikkaa maailmankaikkeudessa.

**Päivi Kosonen &
Marjo Kylmänen**

Kirjan keskeinen ajatus on lapsellisen ihmettelämisen tärkeys elämässä, kuten Gaarderin aiemmin suomennetussa *Sofian maailmassakin*. Tosin *Sofian maailmassa* länsimaisen filosofian historia muodostaa teoksen keskeisen teeman, kun taas *Pasianssimysteeriossa* on enemmänkin kyse nuoren pojan, Hans Thomasin, identiteetin etsimisestä.

Pasianssimysteerion alussa lähdetään matkalle, mikä sopii hyvin teoksen identiteetti-temaan. Norjalainen koulupoika Hans Thomas lähtee isänsä kanssa autolla Kreikkaan. Matkan tarkoitus on löytää äiti, joka on jättänyt perheensä ja lähtenyt valokuvamallin töihin "itseään etsimään". Alussa on tehtävä, missio, ja tarinassa ajetaan etappi etapilta Euroopan halki Ateenaan. Matka, ja samalla tarina, keskeytyy kuitenkin tämän tästä isän tupakkataukoihin, joiden aikana "faija", eräänlainen "tee se itse" -filosofi, esitelmöi pojalleen mitä erilaisimmista aiheista. Toisin kuin *Sofian maailmassa*, *Pasianssimysteeriossa* filosofointi on keskustelevaa ja arkeen sekä nuoren ihmisen omaan elämään liittyvää.

Sofian maailmassa julkilausuttu filosofoinnin ihanne on keskusteleva filosofia, mutta Sofia jää kuitenkin useimmiten suuren filosofin kuunteluoppilaan rooliin. Myös

Pasianssimysteeriossa aikuinen esitelmöi ja lapsi kuuntelee, mutta poika säilyttää kriittisen välimatkan isäpapan vuodatuksiin ja saa itsekin välillä puhua. Osa filosofi-isän luennoista sivuutetaan vain lyhyellä maininnalla, ehkä siksi, että *Pasianssimysteerio* pohjautuu "Hans Thomasin itsensä" jälkeensä kirjoittamiin matkakuvauksiin, kun taas *Sofian maailman* kertoja on tarinan ulkopuolinen ja kaikkietävä.

Gaarder tuntuu rakastavan kerroksellisuutta ja tarinoiden limittämistä, mysteerioiden ja salaisuuksien verhojen vähittäistä avaamista. *Pasianssimysteeriokin* rakentuu tähän tapaan kiinalaiseksi rasiaksi, jonka viimeisestä rasiasta lukija odottaa löytävänsä selityksen taikasaaren mysteeriolle. Hansin matkakertomus muodostaa ulommaisena rasiana kehyskertomuksen; sen sisään on upotettu toinen kertomus, "pullakirja", pullan sisään leivottu pikkuruinen kirja, jonka Hans saa salaperäiseltä leipurilta matkalukemisekseen.

"Pullakirja" — vaikka kuvaakin 1700-luvulla taikasaarelle haaksirikkoutuneen miehen ihmeellisiä seikkailuja — alkaa kuitenkin vähitellen omituisesti kietoutua Hansin omaan elämään. Kehyskertomus ja pullatarina limitetään toisiinsa toistamalla samoja arvoituksellisia merkkejä ja maagisia asioita (kultakalat, purppurajuoma, suurenuslasi, Pasianssi, pelikortit, jokerit ja lukumystiikka). Tällaisten kerronnallisten vihjeiden avulla kehyskertomus (nykyisyys, Hansin matka) ja pullatarina (historia,

Hansin suvun menneisyys) kiedotaan yhteen, ja vähitellen pullatarinasta alkaa löytyä ratkaisuja kehystarinassa esitettyihin ongelmiin.

Perhe ja suku identiteetin takaajina

Identiteetin etsinnällään *Pasianssimysteerio* kiinnittyy nuortenkirjallisuuden perinteeseen. Poikkeavaksi Gaarderin kirjan tekee kuitenkin se, että siinä nuoren Hansin identiteettimatka ja lähtö kotoa tapahtuu yhdessä isän kanssa.

Eheyden ja itseyyden löytäminen kiinnitetään kertomuksen alusta saakka tiiviisti ajatukseen äidin löytämisestä, ikään kuin äidin löytäminen voisi toimia pojan uuden identiteetin takeena (vaikka kertoja-päähenkilö Hans paikoin epäileekin sitä, että äidin löytäminen ratkaisisi kaikki ongelmat). Kirjan puolivälissä Hans kokee melkoisen kehitysharpauksen tajutessaan olevansa keskellä itsensä löytämisen prosessia: "Nyt tunsin sen

ensimmäistä kertaa itse. Jotain oli tunkeutunut joka ikiseen soluuni. Tunsin oman ruumiini oudoksi ja vieraaksi." (S. 152) Matkalla vierauden tunteet karisevat, ja vähitellen Hans alkaa kokea ymmärtävänsä yhä paremmin aikuisten maailmaa — ja samalla aikuisena olemisen tuskallisuutta: "Olimme nyt tosi lähellä päämääräämme, ja tajusin kauhukseni, että oikeastaan fajaa hirvitti tavata äiti. Minusta tuntui, että kasvoin tuolloin aikuiseksi." (S. 232-233) Kirja sulkeutuu

Aäidin löytämiseen: ydinperhe palaa kotiin ja jää onnellisena jatkamaan elämäänsä.

Modernin identiteetin yhtenä ominaispiirteenä on pidetty sen rakentumista erojen kautta. Identiteettiä rakennetaan irrottautumisten ja erottautumisten kautta. *Pasianssimysteeriö* näyttää rakentavan identiteettiä toisin: samastumisten ja yhteyksien löytämisen kautta. Muodostaahan yhteyden saaminen kadotettuun äitiin oikeastaan koko tarinan kertomisen motiivin. Isän ja pojan välille ei matkan aikana muodostu mainittavia konfliktitilanteita, päinvastoin: matka kaikkine käänteineen vakuuttaa Hansille, että hän on hyvää vauhtia kasvamassa isänsä kaltaiseksi filosofiksi: "Tämän päivän aikana olin oppinut ainakin yhden asian: faija ei enää ollut meidän perheemme ainoa filosofi. Olin itsekin aloittelemassa omin päin." (S. 160)

On kiinnostavaa, että *Pasianssimysteeriössä* perhe- ja sukuhistoria nousevat niin keskeiseen asemaan nuoren identiteetin rakennusaineina. Hansilla ei ole sosiaalista elämää perheen ja suvun ulkopuolella. Hän ei kertojana muistele lainkaan esimerkiksi koulua, toveripiiriä tai ystävyysseuroja; kertomus keskittyy oman perheen ja suvun historian merkityksen ymmärtämiseen. Hansin matkan aikana lukema "pullakirja" tarjoaa isän esitelmien ohella toisen samastumiskohteen. Keskeinen oman identiteetin löytämiseen liittyvä oivallus on, että kirjan huimat seikkailut koskettavat Hansin omia sukulaisia ja sitä kautta häntä itseään. "Pullakirjan" mysteeriö liittyykin Hansin omaan sukuhistoriaan.

Mistä jokerit tulevat?

Jokerin hahmo kuvaa *Pasianssimysteeriössä* oikeaa filosofiaa, erilaista ja ulkopuolista ihmistä, joka uskaltaa yhä uudelleen palata perimmäisten kysymysten äärelle, horjuttaa ja kyseenalaistaa arkipäivän itsensä selvyyksiä, vaikka jokeri-filosofia sen vuoksi pidettäisiinkin narrina ja/tai uhkana vallitsevalle järjestykselle. Hansin isä keräilee korttipakoista jokerikortteja ja pitää itseäänkin "eräänlaisena jokerina" (s. 74). Myös Hans huomaa tämän: "Luulenpa, että faija tunsikin itsensä jokeriksi jo pienenä poikana ollessaan kaikkien karsastama saksalaisen pentu. Eikä siinä kaikki: faija oli jokeri myös filosofina. Omasta mielestään hän näki ihmeellisiä asioita, joille kaikki muut olivat sokeita". (S. 75)

Sokrates on Hansin ja hänen isänsä mielestä filosofina "Ateenan ainoa jokeri",

toisinajattelija ja näkijä, jota syytettiin nuorison harhauttamisesta, vaikka hän ymmärsi arvostaa kaikkein tärkeintä filosofoinnin lähtökohtaa: ihmettelystä. Hans pitää elämän arvoituksen ihmettelystä "harvinaisena lahjana", jota ei ole kaikilla: "Muinaisessa Ateenassa oli Sokrates, Arendalissa faija ja minä. Muitakin paikkoja ja aikoja varmasti oli, vaikkei meitä jokereita sentään ollut tunnokseen asti." (S. 342) Tämänkaltaiset toteamukset antavat ymmärtää, että kyky ihmetellä maailman menoa olisi ihmisellä synnynnäisenä geeneissä, ettei se olisikaan kulttuurisesti opittua. Mutta kun *Pasianssimysteeriö* samalla korostaa keskustelua ja opettamisen tärkeyttä, voi todeta, että Gaarderin kirja suhtautuu ristiriitaisesti kulttuurin ja ympäröivän todellisuuden merkitykseen ihmisen älyllisessä kehityksessä.

Hansilla ei ole ystäviä eikä hän ole kiinnostunut muista ihmisistä. Oikeastaan ainoa tilanne, jossa *Pasianssimysteeriön* matkailijat ovat tekemisissä muiden ihmisten ja nykykulttuurien kanssa (henkilöhahmot tietysti tekevät pyhiinvaelluksia muinaisten kreikkalaisten pyhätoihin), on kohtaaminen, jossa Hans laivamatkan aikana tarkkailee salaa kiikarilla muita matkustajia ja tekee heistä omien sanojensa mukaan "filosofisia tutkimuksia". Matkustajien joukossa on ihmisiä eri maista ja kulttuureista, ja Hans päätyy heidän laiskannäköisiä toimiaan (kuten aurinkovoiteen levitystä, venyttelyä tai *pokkarien lukemista*) kiikaroimalla siihen lopputulokseen, etteivät laivan matkustajat juurikaan harrasta filosofista ihmettelystä: "Laivamatkustajat eivät ilmiselvästi tienneet, mitä tekivät. He eivät siis olleet tietoisia pienimmistäkään liikkeistään. Toisin sanoen he olivat pikemminkin eläviä kuin tietoisia olentoja." (S. 156) Hansin "filosofiset tutkimukset" ovat objektivistis-positivistista filosofiaa puhtaimmillaan: hän etäännyttää itsensä tutkimuskohteistaan kiikaroimalla näitä kaukaa ja luottaa sokeasti ulkokohdaksiin aistihavaintoihinsa, jopa siinä määrin, ettei huomaa ajatella, että "pokkari" voi edustaa muutakin kirjallisuutta kuin halpahintaista viihdettä — saahan Platonin *Koottujakin* eurooppalaisissa sivistysmaissa halpoina pokkaripainoksina.

On paradoksisia, että arkielämän ja maailman filosofista ihmettelystä korostavassa kirjassa filosofi-isän ja hänen poikansa matka Euroopan halki jää niin irralliseen eurooppalaisesta todellisuudesta ja arkielämästä. Matkalla päähenkilöt pohtivat Suuria Kysymyksiä sekä antiikin suurten filosofien ajatuksia — ja oman perheen vaiheita — enimmäkseen turvallisesti omassa henkilö-

autossa tai hotellihuoneissa, kaukana kavalasta maailmasta. Lukija joutuu kysymään, ovatko nykykulttuurit niin kaukana antiikin kulta-ajasta, ettei niissä ole mitään kertomista. Paikoin Gaarderin kirjaa lukiessa mieleen tulevat eurooppalaisten valloittajien matkakuvaukset, joissa siirtomaiden ihmiset tyypistettiin *toisiksi*, persoonattomiksi yhden attribuutin kantajiksi (villeiksi, raakalaisiksi tai luonnonlapsiksi). Tämä johtuu ehkä siitä, että *Pasianssimysteeriössä* nykykreikkalaiset ovat niin "pienikokoisia" ja saksalaiset "isomahaisia". Tietysti Gaarderin valintoja voi perustella siltä kannalta, että seikkailujuoni olisi saattanut helposti jäädä laajojen kulttuurikuvausten jalkoihin — mutta tämänkin huomioon ottaen ei voi välttyä siltä tulkinnalta, että Hans ja hänen isänsä filosofoivat tyhjiössä.

Pasianssimysteeriössä Hans keskusteleekin isänsä kanssa "siitä, mikä ihminen on" (s. 158). Hans ihmettelee ihmisen itseymmärryksen vähäisyyttä suhteessa niihin saavutuksiin, joita ihmiskunnalla on esimerkiksi avaruustutkimuksessa tai atomin koostumuksen selvittämisessä. Isän nokkela vastaus kuvaa hyvin kirjan universalisoivaa, monadista — ja maskuliinista — ihmiskäsitystä: "— Jos aivomme olisivat niin yksinkertaiset, että voisimme ymmärtää niitä, hän sanoi, — niin silloin olisimme niin tyhmiä, ettemme kuitenkaan ymmärtäisi niitä." (S. 158) Älykkyys on siis *ihmisaivojen* rakenteellinen (ja universaali) ominaisuus, joka *sijaitsee* aivoissa.

Gaarderin kirjassa ihminen on yksiselitteisesti ja ongelmattomasti lajikehityksen huippu, kuten isä toteaa: "Muiden elävien olentojen aivot ovat yksinkertaisemmat kuin meidän ihmisten" (s. 159). Myös "pullakirjan" kertomuksessa toistuu ajatus ihmisestä luomakunnan kruunun ja luonnon valtiaana. Tuntemattomalle taikasaarelle 1700-luvun lopulla haaksirikkoutunut Frode-niminen mies (jonka kohtalo kietoutuu Hansin suvun vaiheisiin) kuvittelee aikansa kuluksi pelikortteille persoonallisuuksia, ja vähitellen kaikki 53 korttia alkavat elää saarella luojansa heille antamien luonteiden mukaisesti. Pelikortit eivät kuitenkaan ole "oikeita" ihmisiä, vaan keinotekoisia olioita, jolla ei ole lapsuutta eikä vanhuutta. Kun saarelle siten haaksirikkoutuu toinen mies, Hans hänkin, Frode kuvailee kortteja hänelle seuraavaan tapaan: "— Eivät he juuri tajua, mitä heille tapahtuu, hän kuiskasi. — He vain toistavat vuodesta toiseen samaa kuviota [...] - Olethan nähnyt, miten hevoset ja koirat juoksevat ympäri sirkusareenaa, poikani? Nämä kääpiöt ovat samanlaisia, kuin koulutettuja

A

eläimä. Paitsi jokeri...” (S. 229-230)

Äiti ja naiset

Myös naisuus jää *Pasianssimysteeri*ossa jonnekin ihmisaivojen ulottumattomiin, ajattelun tuolle puolelle: “Sitten faija sanoi: — Luulen tajuavani paremmin avaruuden koostumustakin kuin sitä, miksi tuo nainen [Hansin äiti] lähti tiehensä selittämättä kunnolla lähtönsä syytä. Ehkä hän ei tiennyt sitä itsekään, ehdotin.” (S. 159).

Vaikka kertomuksen syynä ja identiteettimatkan lähtökohtana on äidin löytäminen, on *Pasianssimysteeri*ossa kuvattu suhde äitiin vähintäänkin ristiriitainen. Äidin asema kertomuksessa tuntuu samanlaiselta päälleliimatulta kikalta kuin muutaman naisfilosofin maininta *Sofian maailmassa*. Äiti muodostaa oikeastaan vain jonkinlaisen tekosyn tarinalle. Keskeisemmäksi kuin äiti (tai hänen löytämisensä) Hansin identiteetin muotoutumiselle nousevat sittenkin isän filosofia ja “pullakirja”. Molemmista äiti — ja nainen — on poissa.

Isän filosofointijaksoissa äidillä (tai naisilla) ei ole juurikaan asemaa. Isä puhuu ker-naasti maailmankaikkeudesta ja ihmisistä, mutta ihmiset viittaavat useimmiten miehiin (häneen ja hänen poikaansa) tai erityisesti suuriin filosofi- ja kirjailijamiehiin (Sokrates, Sofokles). Näissä esitelmäjaksoissa äidillä ei ole roolia. Äiti ilmestyy näkyviin silloin tällöin varsinaisten keskustelujen väli-paikoissa, joissa isä ja poika muistuttavat toisiaan itselleen asettamasta tärkeästä tehtävästä, äidin (useimmiten Hansin isä puhuu vaimostaan “äitinä”) löytymisen tärkeydestä. Näin *Pasianssimysteeri*o sijoittaa paradoksisesti äidin toiseen, filosofian ulkopuoliseen maailmaan ja antaa hänelle perheen koossapitäjän tehtävän. Matkan tarkoituksena on siirtää äiti julkiselta alueelta (työ) takaisin yksityisen piiriin (koti). Perinteinen äidin rooli vielä varmennetaan kirjan lopussa pikkuisaren syntymäkuvauksen kautta. Näin nainen saa takaisin perinteisen paikkansa, ja miehet voivat taas filosofoida rauhassa.

*Pasianssimysteeri*ossa naisia on ylipää-tään vähän, ja he ovat taustahahmoja: tekstissä vilahtavat ennustajaeukko ja tämän kaunis tytär sekä Hansin isoäiti. Muutoin kyse on lähinnä naisen kuvista (Hans esimerkiksi “ihmettelee” pornopelikorttien naisten alastomuutta). Myöskään “pullakirjan” seikkailuissa ja sen kuvaamassa suku-historiassa naisilla ei ole sanottavampaa asemaa. Naiset esiintyvät siinä poissa-

olevina (esim. kuolleina) äiteinä, joita on tar-vittu synnyttämään poikalapsia. “Pullakirjan” kerroksittaiset tarinat ja toisiinsa limittyvät tarinat rakentuvat patrilineaaristi, ja sen esittämässä neljän sukupolven kronikassa olennaista on perinteen siirtäminen (iso)isältä pojalle. Kukin poika saa vuorol-laan kutsun perehtyä pullakirjan mystee-riin.

“Pullakirjan” sisältyvää tarinaa autiolle saarelle haaksirikoutuneesta Frodesta voi lukea myös vertauskuvallisena tarinana maailman synnystä ja ihmisten historiasta. Froden tarina on uudelleenkirjoitettu Faust-myytti, tarina miehestä joka ryhtyy Jumalaksi. Froden kohtaloksi koituu uhkarohkea pasianssi; eläviksi muuttuneet pelikortit näet hyökkäävät Luojaansa vastaan ja Frode saa surmansa. Froden pelikortit saadaan kuitenkin kuin ihmeen kaupalla pelastetuksi, ja tarina voi jatkua. Froden “luomistarinan” le-vittämisessä avainasemassa ovat saarelta pelastautunut miespuolinen “jokeri” ja Froden pojanpoika, Leipuri-Hans, joka yllät-tävästi oli haaksirikoutunut samoille vesil-le kuin isoisänsä.

Historia, fiktio ja Jumala

Pinnalta katsoen *Pasianssimysteeri*o näyt-täisi problematisoivan monella tavalla perin-teistä historiakäsitystä. Kehyskertomuksen henkilöt, Hans Thomas ja hänen isänsä to-sin jakavat enimmäkseen yleisesti hyväksytyn käsityksen historiasta tiettyjen tosiasial-listen tapahtumien lineaarisena etene-misenä. Historia on totta, ja fiktio on jotakin muuta. Myös useimmat “pullakirjan” henki-löhahmot pitävät historiaa menneisyyteen kuuluvana tapahtumasarjana, joka on totta. Mutta kääntämällä “todellisen” kehys-kertomuksen ja “fiktiivisen” sisäkertomuksen hierarkian nurin *Pasianssimysteeri*o vihjaa myös toisenlaiseen historiakäsitukseen, jossa fiktiota ja faktaa ei voidakaan pitää toisistaan erillään. Hansin saama “pullakirja” alkaa yhä enemmän limittyä pojan ja isän omaan nykyisyyteen ja ennakoida myös heidän tulevaisuuttaan. Näin Gaarderin kir-ja näyttää viittaavan siihen, että pelikorteilla ja fiktiolla on kyky puuttua historian kulkuun. Tästä näkökulmasta *Pasianssimysteeri*on voisi katsoa vihjaavan siihen, että fiktio tietää enemmän kuin historia.

Fiktio ja faktan välisen rajan sumentami-nen ja historian problematisoiminen näyt-tää kuitenkin muodostavan pelkän naamion toiselle Gaarderin kirjoista löytyvälle historia-käsitykselle, jonka mukaan on historialla on

selvä suunta, alku ja loppu. Tämän näke-myksen mukaan on olemassa ihmiskunnan ja historian luoja ja alkusyy: Jumala. Tästä näkökulmasta historiasta ja filosofiasta tulee pelkästään jo kirjoitettua kertomusta, jota ihmisen tehtävänä on tulkita. Tämän tulkit-tavan kertomuksen paikan saa *Pasianssi-mysteeri*ossa “pullakirja”, joka esimerkiksi Frode-Faust -tarinan myötä ohjaa lukijaa ymmärtämään, että ihmisen on parasta tyy-tyä osaansa ja hyväksyä hänelle annettu rooli maailmankaikkeudessa ja olla sitten-kään epäilemättä Jumalan olemassaoloa. Ihmetellä saa, mutta vain tiettyyn pisteeseen saakka.

Perehtyminen “pullakirjan” Froden tari-naan ja etenkin hänen tekemäänsä “taika-temppuun”, pelikorttien henkiin herättä-miseen, kiehtoo Hansia ja herättää hänes-sä toiveen myös Jumalan, suuren taikurin, salaisuuksien selvittämisestä: “Mutta jos maailma on taikatemppu, silloin täytyy olla olemassa myös mahtava taikuri. Toivon joskus pystyväni paljastamaan hänet. Tempun paljastaminen ei kuitenkaan ole kovin helppoa.” (S. 178)

Filosofisen ihmettelyn olennainen osa *Pasianssimysteeri*ossa on kohtalon ja “ensimmäisen liikuttajan” eli Jumalan poh-diskelu. Elämän ja maailmankaikkeuden ihmeellisyyden ja selittämättömyyden takaa löytyy aina lopulta “perimmäinen syy” tai tar-koitus, jota voi yrittää tulkita erilaisista ennusmerkeistä ja korteista. Hansin filoso-fista epäilyä harrastava filosofi-isäkin hylkää epäilyn maailmankaikkeuden tarkoituksen edessä: “Minä en usko, että maailma on mikään sattuma, Hans Thomas. Lopuksi hän kumartui puoleeni ja kuiskasi: — Minä uskon, että maailmankaikkeudellakin on tar-koituksensa. Saatpa nähdä, että kaikilla lukemattomilla tähdillä ja galakseilla on oma tarkoituksensa.” (S. 135). Hansin isä pitää merkinä poikansa filosofisista kyvyistä tämän näkemystä, jonka mukaan antiikin jumalat lakkasivat olemasta vasta, kun ihmiset eivät enää uskoneet niihin (s. 207). Jokeri-filosofienkin järjen ja ihmettelyn ylä-puolella on siis jumalallinen järki, ja maailmankaikkeudella on oma, salattu tarkoituksensa.

Menestys korttipeleissä perustuu peliöiti hyvään onneen ja sattuun. Tässä mie-lessä Gaarder ei ole mikään hyvä peluri. Vaikka sattumat, arvaamattomat jokerit ja maailman mysteerit ovatkin tärkeitä panok-sia *Pasianssimysteeri*on filosofisessa pe-lissä, Gaarder taitaa sittenkin uskoa enem-män korteista ennustamiseen. ●